

کلیات

ابوالمعانی میرزا عبدالقادر

بیدل دهلوی

تصحیح خال محمد ختنہ و خلیل السہ خلیلی بہ کوشش: بھمن خلیفہ بنا روانی

جلد اول (بخش اول)

غزلیات

سرشناسه : بیدل دهلوی، عبدالقادر بن عبدالخالق، ۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ق.
 عنوان و پدیدآور : کلیات ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی / به تصحیح خال
 محمد خسته و خلیل‌الله خلیلی: به کوشش بهمن خلیفه بناروانی.
 مشخصات نشر : تهران: طایبه، ۱۳۸۹.
 مشخصات ظاهری : ج ۵.
 شابک : 978 - 964 - 2925 - 33 - 9
 دوره: 9 - 33 - 2925 - 964 - 978
 ج ۱. ق. ۱: 5 - 28 - 2925 - 964 - 978: ج ۱. ق. ۲: 2 - 29 - 2925 - 964 - 978
 ج ۲: 8 - 30 - 2925 - 964 - 978: ج ۳: 5 - 31 - 2925 - 964 - 978
 ج ۴: 2 - 32 - 2925 - 964 - 978
 وضعیت فهرست‌نویسی : نیپا
 مندرجات : ج ۱. غزلیات. - ج ۲. ترکیب‌بند. ترجیح‌بند. قصائد. قطعات.
 رباعیات... ج ۳. مثنوی‌ها. - ج ۴. چهار عنصر. ربعات. نکات.
 موضوع : شعر فارسی -- قرن ۱۲ ق.
 شناسنامه افزوده : خسته، خال محمد، مصحح.
 شناسنامه افزوده : خلیلی، خلیل‌الله، ۱۲۸۶ - ۱۳۶۶.. مصحح.
 شناسنامه افزوده : خلیفه بناروانی، بهمن، ۱۳۵۳.
 رده‌بندی کنگره : PIR ۶۶۴۰ ۱۳۸۹
 رده‌بندی دبیری : ۸۸۱/۵
 شماره کتابشناسی ملی: ۱۹۴۸۱۵۰

تهران، میدان انقلاب، خ منیری جاوید (اردیبهشت)، کوی مبین، پ ۸، طبقه همکف.
 تلفن: ۶۶۴۶۳۲۴۱ - ۶۶۴۹۶۲۷۲. دورنگار: ۶۶۴۹۶۲۷۳
 شعبه شماره ۱: بزرگراه لشکرک، میدان اول قائم، مجتمع تجاری ابریشم، شماره ۳۳.
 تلفن: ۲۳۴۹۱۰۳۴ - ۲۳۴۹۱۰۹۱ - ۲۳۴۹۱۰۹۳

کلیات ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی
 به تصحیح: خال محمد خسته و خلیل‌الله خلیلی : به کوشش: بهمن خلیفه بناروانی

لیتوگرافی: بزرگمهر

چاپ طایبه ۸۰ : تلفن: ۳۳۱۱۷۷۴۶

چاپ اول: ۱۳۸۹ : تیراژ: ۱۱۰۰ جلد

قطع وزیری: ۸۱۴ صفحه

شابک (ج ۱. ق. ۱): ۵ - ۲۸ - ۲۹۲۵ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 2925 - 28 - 5

شابک دوره پنج جلدی: ۹ - ۳۳ - ۲۹۲۵ - ۹۶۴ - ۹۷۸

ISBN: 978 - 964 - 2925 - 33 - 9

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

فروش اینترنتی: WWW.Talaye.ir

Email: Info @ Talaye.ir

شعر فارسی از آغاز، همیشه به یک سبک و سیاق پیش نیامده است. شاعران فارسی‌گو، در هر دوره‌ای به اقتضای احوال روزگار و پسند مخاطب شعر می‌گفته‌اند. طبیعی است که احوال ایران در هر روزگاری دستخوش تحولات و دیگرگونی‌هایی بوده و مردمان این دیار در هر دوره‌ای و در قلمرو حکمرانی هر حاکمی با مسائل متفاوتی دست به گریبان بوده‌اند و دغدغه‌ها و تمایلات ذهنی و درونی آنها در هر شرایطی متفاوت بوده است. شعر که از جوهرهٔ درون سرچشمه می‌گیرد و بر زبان جاری می‌شود، برخاسته از همین تمایلات و دغدغه‌های ذهنی و فعالیت‌های فکری است. در دوره صفویه، با روی کارآمده شاهان صفوی، محیط فکری و ذهنی ایران با آنچه در دورهٔ پیشین یعنی استیلای تیموریان بر این دیار بود، بسیار دگرگون شد. در این دوره، با روی کار آمدن شاه اسماعیل (جلوس: ۹۰۷ ه. ق) که از نوادگان شیخ صفی‌الدین اردبیلی بود، مذهب تشیع در ایران رسمیت یافت و شاه اسماعیل و جانشینان او تمام همت خود را صرف گسترش و تبلیغ تشیع کردند. صفویان مانند شاهان سلسله‌های پیشین، اهمیتی به مدیحه‌سرایی شاعران نمی‌دادند و بیشتر، شاعران را به سرودن اشعار در مدح امامان و بیان مضامین مذهبی و دینی تشویق می‌کردند. با تغییر شرایط و محیط فکری در ایران، به تبع تغییر شرایط سیاسی و اجتماعی و تحولات اقتصادی، ذائقهٔ شعری مردم نیز با آنچه پیش از آن بود، متفاوت شد و رفته‌رفته از رونق و قبول مضامین رایج شعری پیش از قرن دهم کاسته شد. بعد از پایتختی اصفهان در دورهٔ شاه عباس اول (سال ۱۰۰۶ ه. ق) این شهر غیر از مرکزیت سیاسی و اداری، به نوعی مرکزیت فکری، اقتصادی، علمی و هنری نیز یافت. این شهر مجمع شاعران این دوران بود و انجمن‌های متعدد شعری در اصفهان دایر بود. اکثر مردم نیز به شعر علاقه نشان می‌دادند و به نوعی شعر در لایه‌های درونی مردم و طبقات متوسط جامعه به صورت عمومی و شایع رواج داشت. این امر نتیجهٔ سیاستی بود که حکومت صفوی در مواجهه با شاعران پیش گرفته بود.

سرودن شعر دیگر مانند دوران‌های قبل، نمی‌توانست وسیلهٔ امرار معاش و کسب امتیازات مادی قرار گیرد، از همین رو کسانی که فقط در پی التذاذ روحی از شعر بودند، به کار خود ادامه دادند و گروهی هم که طبق سنت قدیم، به وسیله شعر، در پی کسب مکتب و امکانات مادی بودند، به دربارهای شاهان همسایهٔ ایران عزیمت کردند؛ گروهی به دربار عثمانی و گروهی هم به هند. شعر شاعران این دوره که برجسته‌ترین نماینده آن صائب تبریزی (فوت: ۱۰۸۶ ه. ق) است، به داشتن افکار و اندیشه‌های باریک و تخیلات پیچیده و ذهنی و اشتغال بر استعارات و تشبیهات دور از ذهن و خلق تصاویر تودرتو و عمیق شهرت دارد و از لحاظ ویژگی‌های مذکور از شعر دورهٔ پیش از خود کاملاً متمایز است.

این نوع شعر مشهور به سبک هندی - که در واقع باید از آن با نام سبک اصفهانی یاد کرد - در اصفهان

شکل گرفت و رفته رفته به اوج رسید و البته در این میان مخالفان و منتقدانی هم با گسترش این نوع و این سبک و سیاق در شعر فارسی موافق نبودند و مجالس نقد و تقریظ گاه به هتک و تعریض هم می کشید و بازار مجادلات موافقان و مخالفان شیوه جدید گرم بود. اما شاعرانی که از ایران به هند سفر کرده بودند در دربارهای شاهان گورکانی که اغلب به شعر دوستی و علاقه به زبان فارسی و گاه حتی شاعری به زبان فارسی شهرت داشتند، به همان شیوه‌ای که در اصفهان معمول شد، شعر می گفتند. الگوی آن شاعران اغلب شاعران برجسته سبک اصفهانی به ویژه صائب بود و البته همیشه خود را مقید به پیروی از استادان بزرگ شعر فارسی پیش از قرن دهم یعنی سعدی و حافظ و نظامی می دانستند، اما فی الجمله تمام عناصر مشخصه سبک جدید شعر فارسی یعنی سبک اصفهانی در شعر شاعران فارسی گوی هند - کم و بیش - دیده می شود.

از شاعران فارسی گوی هند، از همه مهمتر میرزا عبدالقادر بیدل دهلوی (۱۰۵۴ - ۱۱۳۳ ه. ق) است. او بزرگترین نماینده شعر فارسی با سبک جدید (سبک اصفهانی) در هندوستان به شمار می رود. او خود به پیروی از میرزا صائب تبریزی اذعان دارد و شعرش حاوی همه ویژگی‌ها و مشخصه‌های سبک نوظهور اصفهانی است. شعر او به قدری از مضامین و تصاویر پیچیده مشحون است که گاه، این تراجم تصویرهای تودرتو و پیچیده، مانع از درک سریع و صحیح مضمون شعر می شود. او از پیش پا افتاده ترین امور و مسائل جاری روزمره، پیچیده ترین مضامین و عمیق ترین تصاویر را خلق کرده است. دیوان او دریایی بیکران از تصاویر و استعارات و تشبیهات بدیع و بکر است. تقریباً هیچ بیتی از شعر او را نمی توان نشان داد که حاوی استعاره یا تشبیه با یک عنصر تصویری پیچیده نباشد. هر یک از تجلیات این عالم پس از ورود به ذهن حلاق بیدل، تکثیر می شود و پس از تبدیل شدن به تصاویر و صور گوناگون به صورت استعارات و تشبیهات و تعابیر حیرت انگیز جلوه گر می شود؛ مانند نوری که وارد منشور می شود و از سوی دیگر، با چندین جلوه متفاوت بیرون می آید. اگر قرار باشد مضمون آفرینی‌ها و عناصر تصویری و ساختار تعبیرات مجموعه اشعار بیدل را از هم تفکیک و استخراج کنیم، حاصل کار، مجموعه‌ای دایره المعارف گونه از تعابیر و اصطلاحات مربوط به مسائل و علوم و فنون مختلف خواهد بود که هر شاخه آن به تنهایی برای اینکه کسی را در آن شاخه استاد مسلم بدانیم، کافیه است. هر کدام از این موضوعات می تواند موضوع تحقیقی مفصل و کتاب یا مقاله‌ای در باب موضوعات و مضمون آفرینی‌های مجموعه اشعار بیدل دهلوی باشد: موسیقی، خط، گیاهان، سنگ‌ها، رنگ‌ها، عرفان اسلامی، مباحث کلامی، بودیسم، مباحث علم بیان، آداب و رسوم عامه مردم هند، نقاشی، علوم غریبه، فراست، روانشناسی، معرفت شناسی و...

بیدل در سال ۱۰۵۴ ه. ق در عظیم آباد هند (پته امروزی) به دنیا آمد. پدر او سپاهی بود و خود او نیز بعدها چندی به خدمت سپاهی مشغول بود. خانواده او اصلاً از ترکان جغتایی مهاجر به هند بودند. او مقدمات علوم ادبی و عربی را در همان اوان کودکی در مکتب خانه‌های عظیم آباد آموخت. پس از درگذشت والدینش، سرپرستی او را عمویش میرزا قلندر به عهده گرفت. بیدل رفته رفته ذوق شعری یافت و با رفت و آمد به مجالس

درویشان به تعالیم صوفیه علاقه نشان می‌داد. او در آغاز، در اشعار خود «رمزی» تخلص می‌کرد. بعدها - ظاهراً از روی شعر سعدی که گفته است «بی دل از بی نشان چه گوید باز» - تخلص «بیدل» را برای خود برگزید. بیدل پیوسته با مجالس صوفیه در ارتباط بود و به مباحث عرفانی علاقه و توجه نشان می‌داد. او پس از سفر به دهلی، در خانه خود مجالس شعرخوانی تشکیل می‌داد و شاعران و فضیای دهلی همواره به خانه او رفت و آمد می‌کردند. او با علوم گوناگون از جمله نجوم و موسیقی و ریاضیات و الهیات و طب و علوم غریبه آشنایی داشت و ردپای این معلومات او در اشعار و آثارش به خوبی نمایان است. او از دانسته‌های خود درباره علوم مختلف در مضمون‌سازی‌ها و تعبیر آفرینی‌ها سود جسته است. او سرانجام در سال ۱۱۳۳ هـ. ق در همان شهر دهلی درگذشت و در خانه خود به خاک سپرده شد. بیدل آثار فراوانی از خود به جای گذاشته است. غیر از دیوان غزلیات و دیگر قالب‌های شعری که ملحق به دیوان اوست، اعم از قطعات و ترکیب‌بند و ترجیع‌بند و قصاید و رباعیات و... آثار شعری مستقلی دارد، از جمله چند مثنوی به نام‌های: محیط اعظم، طور معرفت، عرفان و طلسم حیرت. بیدل چند اثر به نثر نیز نوشته است، بدین شرح: ۱. چهار عنصر، که زندگی نامه خودنوشت اوست. ۲. نکات، در باب موضوعات عرفانی و سیر و سلوک ۳. رقعات، شامل نامه‌ها و مکاتبات او با دوستان و حاکمان عصر. چند رساله مختصر دیگر نیز به بیدل نسبت داده‌اند.

این مجموعه از اشعار بیدل، حاوی همه اشعار و آثار بیدل است که به تصحیح خال محمد خسته و خلیل‌الله خلیلی چندین سال پیش در کابل منتشر شده است. این مجموعه کلیات بیدل دهلوی فعلاً تاکنون کامل‌ترین و قابل اعتمادترین مجموعه از اشعار بیدل دهلوی است. در این چاپ، علاوه بر اصلاح اغلاط فراوان چاپی، تغییر شیوه نوشتار به سبک امروزی و تنظیم فهرست نام‌های خاص برای همه مجلدات کتاب، سعی بر این بوده است تا با سجاوندی یا گذاشتن حرکت برای برخی کلمات، از بدخوانی ابیات جلوگیری شود و این خود به درست و روان خواندن ابیات بیدل که مقدمه ضروری فهم اشعار اوست، کمک مؤثری است.

همچنین برای جلد اول کلیات بیدل که شامل غزل‌های اوست، یک نمایه مفاهیم، اصطلاحات و تعبیرات تنظیم شده است که راهنمای بسیار مفیدی برای پژوهشگران خواهد بود. در این نمایه، تقریباً کلیه مفاهیم و اصطلاحات و تعبیرات غزلیات بیدل گرد آمده و با ارجاع به شماره بیت، می‌توان ابیاتی را که با موضوع مورد نظر ارتباط دارد، یافت. این نمایه، به ویژه ابزار مناسبی برای پژوهش‌های سبک‌شناختی در شعر بیدل تلقی می‌شود.

هدف از استخراج و تدوین نمایه مفاهیم، دستیابی به ابزاری بود که بتوان با آن پژوهش‌های موردی را در شعر بیدل انجام داد. چنانکه محققان اطلاع دارند، در گنجینه اشعار بیدل دهلوی، آنچه از همه بخش‌ها مهم‌تر و از نظر ارزش ادبی غنی‌تر است، غزل‌های اوست. همه ما بیدل را به غزل‌های ناب می‌شناسیم. از این رو، دامنه این نمایه را به غزل‌های او محدود کردیم که البته غیر از این، حجم زیادی که نمایه به خود اختصاص می‌داد، در محدود کردن دامنه آن مؤثر بود.

در این نمایه هر آنچه که به نحوی دستمایه بیدل برای مضمون‌سازی و تصویرپردازی واقع شده است، وجود دارد. با این نمایه می‌توان راهی به هزار توی شبکه تداغی‌های بیدل باز کرد. در به سرانجام رسیدن این مجموعه، بیش از همه، شکیبایی و تلاش‌های ناشر محترم جناب آقای عبدالعلی تیموری و سرکار خانم نساء حمزه‌زاده ستودنی است. تلاش خانم نغمه علی‌قلی در سامان دادن فهرست‌ها و نمایه مفاهیم و زحمات خانم فاطمه ستاری در بازبینی نمونه‌های چاپی قابل تقدیر است.

بهمن خلیفه بناروانی

۸۶/۱۰/۲۰

به قلم خلیل الله خلیلی

ز فرق تا قدم افسون حیرتی بیدل
کسی چه شرح کند معنی نکوی تو را

الحمد لله العلی العظیم و الصلوة علی رسوله النبی الکریم
والسلام علی عباده الصالحین

اشعه لمعات عرفان، به وفات بزرگترین عارف و سخن‌سرای شرق مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی رو به خاموشی نهاد، ولی هنوز یک و نیم قرن هلالی سپری نگردیده بود که پرتو آن فیض قدس از طور معرفت فروزان گردید و مانند صبح ملمع نقاب، خیمه روحانیان را معبرطناب گردانید. یعنی: شاگرد دبستان فطرت، استاد سخن، گوینده توانا، عارف کامل، ابوالمعانی میرزا عبدالقادر بیدل دیده به جلوه گاه شهود باز کرد که تا اکنون که دوصد و چهل و اند سال از افول آن ستاره فروزان می‌گذرد گوهران اندیشه در یابارش آویزه گوش دل‌ها و گلبنگ آسمانی سخنانش، نوازشگر جان‌هاست. خاصه در دیار ما که پیوسته اشعار دل‌انگیز وی در مدرسه و خانقاه، ورد شبانه و درس سحرگاه بوده و جویندگان طریق، گوهر تحقیق را از آن محیط اعظم سراغ نموده‌اند.

این استاد توانا در اقسام شعر، اعم از قصیده و غزل، قطعه و رباعی، مسمط و مثنوی داد سخن داده و چنانکه شایسته مقام ارجمند اوست کاخ نظم را به آئین نوین پی افکنده و آن را به اوج کمال رسانده. علی‌الخصوص در غزل که آن را با تشبیهات بکر و استعارات بدیع آراسته و در آن ابتکارها به کار برده و با ایجاد صنایع ظریفه و آوردن ترکیبات جدید، رخسار معانی را جمال دیگر بخشوده. از برگ گلی، گلستانی آفریده و از دل ذره‌ای، جهانی پدید آورده است.

اندیشه‌های مرموز عرفانی، و مسائل غامض فلسفی را چنان به زیبایی و هنرمندی در تعبیرات شاعرانه خود پرورده و به آن صبغه شعر داده که خواننده خیال می‌کند سرحدی که میان شعر و فلسفه است در غزلیات وی برداشته شده؛ فولاد را فشرده و آینه کرده است.

اگر نبدی از اندیشه‌های ژرف وی زود به فهم در نمی‌آید علت اصلی آن است که میرزا در یک قسمت از غزلیات خود آن مسائل عالی و مبهم را افاده نموده که ادراک آن به ذات خود دشوار و از فهم هر کس بالاتر است. اگر فی‌المثل آن مطالب عالی را که در اسرار توحید و راز هستی و در بیان موقف انسان در این جهان حیرت‌انگیز است با نثری بس روان و حتی عامیان بنگارند، مردمی که به کنه این مطالب آشنایی ندارند و لذت این باده روحانی را نچشیده‌اند از ادراک آن عاجز می‌مانند.

تها حدیث نبی و داستان جانسوز وی که حضرت مولانا جلال‌الدین بلخی رومی دیباچه مثنوی معنوی را بدان مصدر گردانیده با چندین تعبیر و تفسیر که چند قرن متوالی بر آن کرده‌اند هنوز محتاج شرح است. در این قسمت غزلیات میرزا، نکات و اشاراتی است که همیشه دانش آدمی از معرفت آن عاجز آمده و در

پیشگاه این طلسم حیرت‌واله و سرگردان مانده؛ بیدل از بی‌نشان چه گوید باز؟

میرزا بیدل در قسمت دیگر غزلیاتش که مطالب عادی و پیش‌پافتاده را افاده نموده، در آن نیز چندان باریکی و ریزه‌کاری و استعاره و مجاز و کنایه و ایهام و توریه به کار برده و حسن تعلیل نموده و مثال‌های نوین آورده که دیدن آن مطالب روشن و صاف، در سایه این هنرنمایی‌ها و باریکی‌ها، به تیزی هوش و دقت نظر محتاج شده، گویا این مسائل عادی در جایگاه رفیعی از هنر و صنعت قرار یافته که هر ذهن به پایه ادراک آن نمی‌رسد. علی‌الخصوص مشکل‌ایجاز که مستلزم غزل‌سرایی است نیز بر آن افزوده شده زیرا شاعر غزل‌سرا مجبور است که مضمونی مستقل را در یک بیت بگنجانند و در بیت دیگر مضمون دیگر بیاورد. بیدل نیز مانند اسلاف خود به این قید پایند است. بر علاوه که وی می‌خواهد در این ظرف محدود چنانکه مختص اوست هنر شاعری خود را در فاخرترین پیرایه آشکار کند. کلمات آن شسته، ترکیبات آن خوش‌آهنگ باشد، محسنات معنوی و تناسب‌های لفظی را در آن به کار افکند. از سجاورات و مثل‌های متداول و حتی بصطلحات محلی نیز استفاده نماید.

چون اراده داریم در رساله مفصلی در شرح احوال و اخبار و پایه‌نویسندگی و مولد و مدفن میرزا و عقیده مردم اینجا در آن باب و در خصوص آثار منظوم و منثور بیدل به اشباع سخن رانیم و این مطلب وقتی بر آورده می‌گردد که همه آثار بیدل از طبع برآید؛ عجلتاً راجع به طبع و نشر دیوان غزلیات او به اختصار سطری چند می‌نگاریم.

مجموع آثار این سخن‌پرداز و متفکر بزرگ، به اهتمام و دقتی که شایسته آن است تا اکنون حلیه طبع درنپوشیده است. تقریباً مجموعی از آثار وی در سال ۱۲۹۹ هجری قمری در مطبع صفدری در بمبائی به اهتمام ملانوردین بن جیوا و به فرمایش مختار شاه کشمیری و ملا عبدالحکیم مرغینانی طبع شده و چند بار در هندوستان و ماوراءالنهر، گاهی غزلیات و گاهی منتخبی از غزلیات و گاهی غزلیات با یکی دو اثر دیگر وی طبع گردیده ولی هیچ یک از این نسخ مشتمل بر کلیه آثار نبوده است.

تنها نسخه مطبوعه صفدری نسبت به همه نسخه‌های مطبوعه جامع تر است ولی این نسخه نیز تمام آثار منظوم و منثور را استیعاب نکرده و از خطاهای املائی مملو است و چون طبع کتاب در متن و حاشیه به عمل آمده این کار نیز ملال‌انگیز است.

متأسفانه که در مرور ایام این نسخه نایاب گردیده و آنچه باقی مانده نسبت به خرابی کاغذ و کثرت استعمال مدرس و مطموس گردیده و از استفاده خارج شده است. نسخه جامع دیگری که چهل و چند سال قبل به اراده مرحوم سردار نصرالله خان نائب‌السلطنه در ماشینخانه کابل در مطبعه حروفی تحت طبع گرفته شده بود، نسخه‌ای است که در ترتیب و تدوین آن جمعی از دانشمندان اهتمام ورزیده بودند، اما بدبختانه طبع غزلیات قریب به اخیر ردیف دال رسیده بود که دیوان حیات سردار سخن‌شناس ملتوی گردید و دیوان غزل میرزا ناتمام ماند.

پس از آن آرزوهای مشتاقان در این باب به جایی نرسید و آثار بیدل طبع نگردید الا آن که در خلال این ایام جسته‌جسته بعضی از غزلیات او در جراید و مجلات کشور ما انتشار یافت و رسایی نیز در شرح احوال و

آثار او طبع شد و منتخباتی از اشعار او فراهم آمد.^(۱) خوشبختانه در این عصر خجسته که سریر سلطنت افغانستان، به فروغ رأی و فرایت اعلی حضرت معظم همایونی پادشاه دانشمند و ادب پرور المتوکل علی الله بنده خدا محمد ظاهر شاه آراسته است و بر اساس سنن باستانی مفاخر و مآثر ادبی در این سرزمین احیاء می گردد، در ضمن سایر جنبش های علمی و ادبی که توأم با نهضت های اجتماعی در زمامداری ساغلی سردار محمد داود صدر اعظم پدید آمده دکتور علی احمد پوپل وزیر معارف اراده نمود که کلیات میرزا عبدالقادر بیدل در مطبوعه وزارت معارف طبع گردد. اینک در اوائل اسد امسال که یک هزار و سه صد و چهل و یک سال به حساب گردش آفتاب از هجرت نبوی می گذرد و مقارن است به چهل و چهارمین سال استرداد آزادی افغانستان، به حسن اهتمام و همت این وزیر دانشمند فعال غزلیات میرزا که جلد اول از آثار او قرار داده شده در مدت کمتر از یک سال در مطبوعه وزارت معارف در شهر کابل از طبع برآمد و به این وسیله پیامی که این شاعر و متفکر بزرگ به مسلمانان جهان بلکه به جهان بشریت دارد به دسترس ارباب ذوق گذاشته شد.

ترتیب این دیوان:

در ترتیب این دیوان از غزل اول تا غزل «یاران به رنگ رفته دو روزم مثل کنید» نسخه مطبوعه مرحوم سردار نصرالله خان اساس کار قرار داده شد.

در غزل های مابعد، نسخه مطبوعه مطبوعه صفدری مدار کار قرار گرفت و آنجا که اشتباهی پیدا بود به نسخه مخطوطه کلیات که در موزیم کابل می باشد و نسخه های مخطوطه که در کتابخانه وزارت معارف است مراجعه گردید.

علاوه بر آن بعضی غزلیات دیگر که در نسخه مطبوعه صفدری نبود و در سایر نسخه های مطبوعه و مخطوطه و حتی در بیاض های دست نویس که تعداد آن از نود نسخه متجاوز می شود به نام میرزا بیدل ثبت شده بود و آن را جناب فاضل معاصر حافظ نور محمد خان کهگدای سرمنشی دربار ملوکانه در مدت چندین سال با زحمت فراوان جمع آورده و این خدمت عالی را ارمغان عالم ادب نموده بود، جابه جا در دیوان گنجائیده و در طرف راست مطلع هر غزل علامت ستاره گذاشته شد تا به این علامت (*) این غزل ها از سایر غزلیات تشخیص گردد.^(۲)

۱. چنانچه سردار اعلی فاضل محترم علی محمد خان معاون صدارت عظمی، منتخباتی بس نفیس از غزلیات میرزا ترتیب دادند و رساله «بیدل چه می گوید» که سردار فاضل فیض محمد خان فیضی و افکار شاعره که استاد گرامی سلجوقی و «کتاب فیض قدس» که خلیلی تألیف نموده است.

۲. در این جاب ستاره ها حذف شد. منظور غزل هایی است که با این شماره ها قابل بازیابی است:

۱۰۳۵، ۱۳۳۳، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۵، ۱۶۹۱، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۷، ۱۷۰۲، ۱۷۰۷، ۱۷۱۹، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۳۱، ۱۷۴۴، ۱۷۴۷، ۱۷۶۲، ۱۷۶۵، ۱۷۷۱، ۱۷۷۵، ۱۷۷۹، ۱۷۸۱، ۱۷۸۴، ۱۸۰۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۸، ۱۸۲۲، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۸، ۱۸۴۲، ۱۸۴۸، ۱۸۵۳، ۱۸۵۹، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۸، ۱۸۷۶، ۱۸۸۲، ۱۸۸۶، ۱۸۸۸، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۱۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۵، ۱۹۳۴، ۱۹۳۷، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۵۳، ۱۹۵۶، ۱۹۶۱، ۱۹۶۴، ۱۹۷۰، ۱۹۷۷، ۱۹۹۲، ۱۹۹۸، ۲۰۰۳، ۲۰۰۷، ۲۰۱۱، ۲۰۱۵، ۲۰۲۰، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵، ۲۲۸۶، ۲۲۸۷، ۲۲۸۸، ۲۲۸۹، ۲۲۹۰، ۲۲۹۱، ۲۲۹۲، ۲۲۹۳، ۲۲۹۴، ۲۲۹۵، ۲۲۹۶، ۲۲۹۷، ۲۲۹۸، ۲۲۹۹، ۲۳۰۰، ۲۳۰۱، ۲۳۰۲، ۲۳۰۳، ۲۳۰۴، ۲۳۰۵، ۲۳۰۶، ۲۳۰۷، ۲۳۰۸، ۲۳۰۹، ۲۳۱۰، ۲۳۱۱، ۲۳۱۲، ۲۳۱۳، ۲۳۱۴، ۲۳۱۵، ۲۳۱۶، ۲۳۱۷، ۲۳۱۸، ۲۳۱۹، ۲۳۲۰، ۲۳۲۱، ۲۳۲۲، ۲۳۲۳، ۲۳۲۴، ۲۳۲۵، ۲۳۲۶، ۲۳۲۷، ۲۳۲۸، ۲۳۲۹، ۲۳۳۰، ۲۳۳۱، ۲۳۳۲، ۲۳۳۳، ۲۳۳۴، ۲۳۳۵، ۲۳۳۶، ۲۳۳۷، ۲۳۳۸، ۲۳۳۹، ۲۳۴۰، ۲۳۴۱، ۲۳۴۲، ۲۳۴۳، ۲۳۴۴، ۲۳۴۵، ۲۳۴۶، ۲۳۴۷، ۲۳۴۸، ۲۳۴۹، ۲۳۵۰، ۲۳۵۱، ۲۳۵۲، ۲۳۵۳، ۲۳۵۴، ۲۳۵۵، ۲۳۵۶، ۲۳۵۷، ۲۳۵۸، ۲۳۵۹، ۲۳۶۰، ۲۳۶۱، ۲۳۶۲، ۲۳۶۳، ۲۳۶۴، ۲۳۶۵، ۲۳۶۶، ۲۳۶۷، ۲۳۶۸، ۲۳۶۹، ۲۳۷۰، ۲۳۷۱، ۲۳۷۲، ۲۳۷۳، ۲۳۷۴، ۲۳۷۵، ۲۳۷۶، ۲۳۷۷، ۲۳۷۸، ۲۳۷۹، ۲۳۸۰، ۲۳۸۱، ۲۳۸۲، ۲۳۸۳، ۲۳۸۴، ۲۳۸۵، ۲۳۸۶، ۲۳۸۷، ۲۳۸۸، ۲۳۸۹، ۲۳۹۰، ۲۳۹۱، ۲۳۹۲، ۲۳۹۳، ۲۳۹۴، ۲۳۹۵، ۲۳۹۶، ۲۳۹۷، ۲۳۹۸، ۲۳۹۹، ۲۴۰۰، ۲۴۰۱، ۲۴۰۲، ۲۴۰۳، ۲۴۰۴، ۲۴۰۵، ۲۴۰۶، ۲۴۰۷، ۲۴۰۸، ۲۴۰۹، ۲۴۱۰، ۲۴۱۱، ۲۴۱۲، ۲۴۱۳، ۲۴۱۴، ۲۴۱۵، ۲۴۱۶، ۲۴۱۷، ۲۴۱۸، ۲۴۱۹، ۲۴۲۰، ۲۴۲۱، ۲۴۲۲، ۲۴۲۳، ۲۴۲۴، ۲۴۲۵، ۲۴۲۶، ۲۴۲۷، ۲۴۲۸، ۲۴۲۹، ۲۴۳۰، ۲۴۳۱، ۲۴۳۲، ۲۴۳۳، ۲۴۳۴، ۲۴۳۵، ۲۴۳۶، ۲۴۳۷، ۲۴۳۸، ۲۴۳۹، ۲۴۴۰، ۲۴۴۱، ۲۴۴۲، ۲۴۴۳، ۲۴۴۴، ۲۴۴۵، ۲۴۴۶، ۲۴۴۷، ۲۴۴۸، ۲۴۴۹، ۲۴۵۰، ۲۴۵۱، ۲۴۵۲، ۲۴۵۳، ۲۴۵۴، ۲۴۵۵، ۲۴۵۶، ۲۴۵۷، ۲۴۵۸، ۲۴۵۹، ۲۴۶۰، ۲۴۶۱، ۲۴۶۲، ۲۴۶۳، ۲۴۶۴، ۲۴۶۵، ۲۴۶۶، ۲۴۶۷، ۲۴۶۸، ۲۴۶۹، ۲۴۷۰، ۲۴۷۱، ۲۴۷۲، ۲۴۷۳، ۲۴۷۴، ۲۴۷۵، ۲۴۷۶، ۲۴۷۷، ۲۴۷۸، ۲۴۷۹، ۲۴۸۰، ۲۴۸۱، ۲۴۸۲، ۲۴۸۳، ۲۴۸۴، ۲۴۸۵، ۲۴۸۶، ۲۴۸۷، ۲۴۸۸، ۲۴۸۹، ۲۴۹۰، ۲۴۹۱، ۲۴۹۲، ۲۴۹۳، ۲۴۹۴، ۲۴۹۵، ۲۴۹۶، ۲۴۹۷، ۲۴۹۸، ۲۴۹۹، ۲۵۰۰، ۲۵۰۱، ۲۵۰۲، ۲۵۰۳، ۲۵۰۴، ۲۵۰۵، ۲۵۰۶، ۲۵۰۷، ۲۵۰۸، ۲۵۰۹، ۲۵۱۰، ۲۵۱۱، ۲۵۱۲، ۲۵۱۳، ۲۵۱۴، ۲۵۱۵، ۲۵۱۶، ۲۵۱۷، ۲۵۱۸، ۲۵۱۹، ۲۵۲۰، ۲۵۲۱، ۲۵۲۲، ۲۵۲۳، ۲۵۲۴، ۲۵۲۵، ۲۵۲۶، ۲۵۲۷، ۲۵۲۸، ۲۵۲۹، ۲۵۳۰، ۲۵۳۱، ۲۵۳۲، ۲۵۳۳، ۲۵۳۴، ۲۵۳۵، ۲۵۳۶، ۲۵۳۷، ۲۵۳۸، ۲۵۳۹، ۲۵۴۰، ۲۵۴۱، ۲۵۴۲، ۲۵۴۳، ۲۵۴۴، ۲۵۴۵، ۲۵۴۶، ۲۵۴۷، ۲۵۴۸، ۲۵۴۹، ۲۵۵۰، ۲۵۵۱، ۲۵۵۲، ۲۵۵۳، ۲۵۵۴، ۲۵۵۵، ۲۵۵۶، ۲۵۵۷، ۲۵۵۸، ۲۵۵۹، ۲۵۶۰، ۲۵۶۱، ۲۵۶۲، ۲۵۶۳، ۲۵۶۴، ۲۵۶۵، ۲۵۶۶، ۲۵۶۷، ۲۵۶۸، ۲۵۶۹، ۲۵۷۰، ۲۵۷۱، ۲۵۷۲، ۲۵۷۳، ۲۵۷۴، ۲۵۷۵، ۲۵۷۶، ۲۵۷۷، ۲۵۷۸، ۲۵۷۹، ۲۵۸۰، ۲۵۸۱، ۲۵۸۲، ۲۵۸۳، ۲۵۸۴، ۲۵۸۵، ۲۵۸۶، ۲۵۸۷، ۲۵۸۸، ۲۵۸۹، ۲۵۹۰، ۲۵۹۱، ۲۵۹۲، ۲۵۹۳، ۲۵۹۴، ۲۵۹۵، ۲۵۹۶، ۲۵۹۷، ۲۵۹۸، ۲۵۹۹، ۲۶۰۰، ۲۶۰۱، ۲۶۰۲، ۲۶۰۳، ۲۶۰۴، ۲۶۰۵، ۲۶۰۶، ۲۶۰۷، ۲۶۰۸، ۲۶۰۹، ۲۶۱۰، ۲۶۱۱، ۲۶۱۲، ۲۶۱۳، ۲۶۱۴، ۲۶۱۵، ۲۶۱۶، ۲۶۱۷، ۲۶۱۸، ۲۶۱۹، ۲۶۲۰، ۲۶۲۱، ۲۶۲۲، ۲۶۲۳، ۲۶۲۴، ۲۶۲۵، ۲۶۲۶، ۲۶۲۷، ۲۶۲۸، ۲۶۲۹، ۲۶۳۰، ۲۶۳۱، ۲۶۳۲، ۲۶۳۳، ۲۶۳۴، ۲۶۳۵، ۲۶۳۶، ۲۶۳۷، ۲۶۳۸، ۲۶۳۹، ۲۶۴۰، ۲۶۴۱، ۲۶۴۲، ۲۶۴۳، ۲۶۴۴، ۲۶۴۵، ۲۶۴۶، ۲۶۴۷، ۲۶۴۸، ۲۶۴۹، ۲۶۵۰، ۲۶۵۱، ۲۶۵۲، ۲۶۵۳، ۲۶۵۴، ۲۶۵۵، ۲۶۵۶، ۲۶۵۷، ۲۶۵۸، ۲۶۵۹، ۲۶۶۰، ۲۶۶۱، ۲۶۶۲، ۲۶۶۳، ۲۶۶۴، ۲۶۶۵، ۲۶۶۶، ۲۶۶۷، ۲۶۶۸، ۲۶۶۹، ۲۶۷۰، ۲۶۷۱، ۲۶۷۲، ۲۶۷۳، ۲۶۷۴، ۲۶۷۵، ۲۶۷۶، ۲۶۷۷، ۲۶۷۸، ۲۶۷۹، ۲۶۸۰، ۲۶۸۱، ۲۶۸۲، ۲۶۸۳، ۲۶۸۴، ۲۶۸۵، ۲۶۸۶، ۲۶۸۷، ۲۶۸۸، ۲۶۸۹، ۲۶۹۰، ۲۶۹۱، ۲۶۹۲، ۲۶۹۳، ۲۶۹۴، ۲۶۹۵، ۲۶۹۶، ۲۶۹۷، ۲۶۹۸، ۲۶۹۹، ۲۷۰۰، ۲۷۰۱، ۲۷۰۲، ۲۷۰۳، ۲۷۰۴، ۲۷۰۵، ۲۷۰۶، ۲۷۰۷، ۲۷۰۸، ۲۷۰۹، ۲۷۱۰، ۲۷۱۱، ۲۷۱۲، ۲۷۱۳، ۲۷۱۴، ۲۷۱۵، ۲۷۱۶، ۲۷۱۷، ۲۷۱۸، ۲۷۱۹، ۲۷۲۰، ۲۷۲۱، ۲۷۲۲، ۲۷۲۳، ۲۷۲۴، ۲۷۲۵، ۲۷۲۶، ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، ۲۷۲۹، ۲۷۳۰، ۲۷۳۱، ۲۷۳۲، ۲۷۳۳، ۲۷۳۴، ۲۷۳۵، ۲۷۳۶، ۲۷۳۷، ۲۷۳۸، ۲۷۳۹، ۲۷۴۰، ۲۷۴۱، ۲۷۴۲، ۲۷۴۳، ۲۷۴۴، ۲۷۴۵، ۲۷۴۶، ۲۷۴۷، ۲۷۴۸، ۲۷۴۹، ۲۷۵۰، ۲۷۵۱، ۲۷۵۲، ۲۷۵۳، ۲۷۵۴، ۲۷۵۵، ۲۷۵۶، ۲۷۵۷، ۲۷۵۸، ۲۷۵۹، ۲۷۶۰، ۲۷۶۱، ۲۷۶۲، ۲۷۶۳، ۲۷۶۴، ۲۷۶۵، ۲۷۶۶، ۲۷۶۷، ۲۷۶۸، ۲۷۶۹، ۲۷۷۰، ۲۷۷۱، ۲۷۷۲، ۲۷۷۳، ۲۷۷۴، ۲۷۷۵، ۲۷۷۶، ۲۷۷۷، ۲۷۷۸، ۲۷۷۹، ۲۷۸۰، ۲۷۸۱، ۲۷۸۲، ۲۷۸۳، ۲۷۸۴، ۲۷۸۵، ۲۷۸۶، ۲۷۸۷، ۲۷۸۸، ۲۷۸۹، ۲۷۹۰، ۲۷۹۱، ۲۷۹۲، ۲۷۹۳، ۲۷۹۴، ۲۷۹۵، ۲۷۹۶، ۲۷۹۷، ۲۷۹۸، ۲۷۹۹، ۲۸۰۰، ۲۸۰۱، ۲۸۰۲، ۲۸۰۳، ۲۸۰۴، ۲۸۰۵، ۲۸۰۶، ۲۸۰۷، ۲۸۰۸، ۲۸۰۹، ۲۸۱۰، ۲۸۱۱، ۲۸۱۲، ۲۸۱۳، ۲۸۱۴، ۲۸۱۵، ۲۸۱۶، ۲۸۱۷، ۲۸۱۸، ۲۸۱۹، ۲۸۲۰، ۲۸۲۱، ۲۸۲۲، ۲۸۲۳، ۲۸۲۴، ۲۸۲۵، ۲۸۲۶، ۲۸۲۷، ۲۸۲۸، ۲۸۲۹، ۲۸۳۰، ۲۸۳۱، ۲۸۳۲، ۲۸۳۳، ۲۸۳۴، ۲۸۳۵، ۲۸۳۶، ۲۸۳۷، ۲۸۳۸، ۲۸۳۹، ۲۸۴۰، ۲۸۴۱، ۲۸۴۲، ۲۸۴۳، ۲۸۴۴، ۲۸۴۵، ۲۸۴۶، ۲۸۴۷، ۲۸۴۸، ۲۸۴۹، ۲۸۵۰، ۲۸۵۱، ۲۸۵۲، ۲۸۵۳، ۲۸۵۴، ۲۸۵۵، ۲۸۵۶، ۲۸۵۷، ۲۸۵۸، ۲۸۵۹، ۲۸۶۰، ۲۸۶۱، ۲۸۶۲، ۲۸۶۳، ۲۸۶۴، ۲۸۶۵، ۲۸۶۶، ۲۸۶۷، ۲۸۶۸، ۲۸۶۹، ۲۸۷۰، ۲۸۷۱، ۲۸۷۲، ۲۸۷۳، ۲۸۷۴، ۲۸۷۵، ۲۸۷۶، ۲۸۷۷، ۲۸۷۸، ۲۸۷۹، ۲۸۸۰، ۲۸۸۱، ۲۸۸۲، ۲۸۸۳، ۲۸۸۴، ۲۸۸۵، ۲۸۸۶، ۲۸۸۷، ۲۸۸۸، ۲۸۸۹، ۲۸۹۰، ۲۸۹۱، ۲۸۹۲، ۲۸۹۳، ۲۸۹۴، ۲۸۹۵، ۲۸۹۶، ۲۸۹۷، ۲۸۹۸، ۲۸۹۹، ۲۹۰۰، ۲۹۰۱، ۲۹۰۲، ۲۹۰۳، ۲۹۰۴، ۲۹۰۵، ۲۹۰۶، ۲۹۰۷، ۲۹۰۸، ۲۹۰۹، ۲۹۱۰، ۲۹۱۱، ۲۹۱۲، ۲۹۱۳، ۲۹۱۴، ۲۹۱۵، ۲۹۱۶، ۲۹۱۷، ۲۹۱۸، ۲۹۱۹، ۲۹۲۰، ۲۹۲۱، ۲۹۲۲، ۲۹۲۳، ۲۹۲۴، ۲۹۲۵، ۲۹۲۶، ۲۹۲۷، ۲۹۲۸، ۲۹۲۹، ۲۹۳۰، ۲۹۳۱، ۲۹۳۲، ۲۹۳۳، ۲۹۳۴، ۲۹۳۵، ۲۹۳۶، ۲۹۳۷، ۲۹۳۸، ۲۹۳۹، ۲۹۴۰، ۲۹۴۱، ۲۹۴۲، ۲۹۴۳، ۲۹۴۴، ۲۹۴۵، ۲۹۴۶، ۲۹۴۷، ۲۹۴۸، ۲۹۴۹، ۲۹۵۰، ۲۹۵۱، ۲۹۵۲، ۲۹۵۳، ۲۹۵۴، ۲۹۵۵، ۲۹۵۶، ۲۹۵۷، ۲۹۵۸، ۲۹۵۹، ۲۹۶۰، ۲۹۶۱، ۲۹۶۲، ۲۹۶۳، ۲۹۶۴، ۲۹۶۵، ۲۹۶۶، ۲۹۶۷، ۲۹۶۸، ۲۹۶۹، ۲۹۷۰، ۲۹۷۱، ۲۹۷۲، ۲۹۷۳، ۲۹۷۴، ۲۹۷۵، ۲۹۷۶، ۲۹۷۷، ۲۹۷۸، ۲۹۷۹، ۲۹۸۰، ۲۹۸۱، ۲۹۸۲، ۲۹۸۳، ۲۹۸۴، ۲۹۸۵، ۲۹۸۶، ۲۹۸۷، ۲۹۸۸، ۲۹۸۹، ۲۹۹۰، ۲۹۹۱، ۲۹۹۲، ۲۹۹۳، ۲۹۹۴، ۲۹۹۵، ۲۹۹۶، ۲۹۹۷، ۲۹۹۸، ۲۹۹۹، ۳۰۰۰، ۳۰۰۱، ۳۰۰۲، ۳۰۰۳، ۳۰۰۴، ۳۰۰۵، ۳۰۰۶، ۳۰۰۷، ۳۰۰۸، ۳۰۰۹، ۳۰۱۰، ۳۰۱۱، ۳۰۱۲، ۳۰۱۳، ۳۰۱۴، ۳۰۱۵، ۳۰۱۶، ۳۰۱۷، ۳۰۱۸، ۳۰۱۹، ۳۰۲۰، ۳۰۲۱، ۳۰۲۲، ۳۰۲۳، ۳۰۲۴، ۳۰۲۵، ۳۰۲۶، ۳۰۲۷، ۳۰۲۸، ۳۰۲۹، ۳۰۳۰، ۳۰۳۱، ۳۰۳۲، ۳۰۳۳، ۳۰۳۴، ۳۰۳۵، ۳۰۳۶، ۳۰۳۷، ۳۰۳۸، ۳۰۳۹، ۳۰۴۰، ۳۰۴۱، ۳۰۴۲، ۳۰۴۳، ۳۰۴۴، ۳۰۴۵، ۳۰۴۶، ۳۰۴۷، ۳۰۴۸، ۳۰۴۹، ۳۰۵۰، ۳۰۵۱، ۳۰۵۲، ۳۰۵۳، ۳۰۵۴، ۳۰۵۵، ۳۰۵۶، ۳۰۵۷، ۳۰۵۸، ۳۰۵۹، ۳۰۶۰، ۳۰۶۱، ۳۰۶۲، ۳۰۶۳، ۳۰۶۴، ۳۰۶۵، ۳۰۶۶، ۳۰۶۷، ۳۰۶۸، ۳۰۶۹، ۳۰۷۰، ۳۰۷۱، ۳۰۷۲، ۳۰۷۳، ۳۰۷۴، ۳۰۷۵، ۳۰۷

ناگفته نماند که کلیات میرزا در هنگام حیات خودش نیز تدوین شده بود (رابندرابن داس خوشگو) که از شاگردان و معتقدان میرزاست و به قول خودش کمتر از هزار بار به صحبت میرزا نرسیده در کتاب سفینه در دفتر سوم در آنجا که شرح حال میرزا را به تفصیل می‌نگارد و شماره اشعار او را قید می‌کند نظماً و نثراً آثار میرزا را نود و نه هزار بیت می‌داند و از آن جمله شماره غزلیات را پنجاه و و چند هزار بیت ضبط می‌کند^(۱). خوشگو می‌نگارد:

بیدل دیوانش را در حیات خودش تدوین کرده، چار مصرعی نویسانده بود. روزی اوراق کلیات را وزن کرد چارده سیر (معمول همان وقت) برآمد. در دیگر کفه ترازو فلزات و جواهر را گذاشت و گفت مردم هند، فرزندان خود را وزن کرده تصدق می‌دهند، چون نتیجه بیدلان همین نتایج طبع می‌باشد، من خیریت آنها را از خدا می‌خواهم، امید است قبول گردد.

غلام علی آزاد که معاصر بیدل است نیز در کتاب خزانه عامره این قول را تأیید کرده و مجموع کلیات بیدل را مابین نود و صد هزار بیت تخمین نموده است. معلوم است ارادتمندان در روز عرس (وفات بیدل) رسم داشتند که دیوان او را بر سر تربتش می‌خواندند و محظوظ می‌شدند^(۲).

در دیوان موجوده هر غزل به ترتیب حروف هجا که در آخر قوافی آمده به سلسه (ابتئی) طبع شده و سعی گردیده که این ترتیب در حرف اول مصراع اول مطلع نیز رعایت گردد، همچنین فهرستی ترتیب و طبع شد تا دریافتن غزل‌ها به آسانی دست دهد.

امیدواریم به توفیق الهی بقیه آثار گران بهای این شاعر و متصوف بزرگ به زودی به زیور طبع آراسته گردد و ارباب ذوق از آن برخوردار گردند.

توجه فاضل ارجمند دکور میرنجم‌الدین انصاری مشاور علمی وزارت معارف و سعی ملکه الشعراء استاد بیتاب، همکاری خطاط شهیر سیدمحمد داود حسینی، خاصه اهتمام و مساعی جمیله و کوشش شباروزی شاعر و فاضل و خطاط و محقق گرامی خال محمدخسته که در تصحیح و مقابله این نسخه نموده‌اند در خور تمجید است. همچنین مساعی و نگرانی ساغلی انجنیر گل محمد رئیس و دیگر کارکنان مطبعه معارف که در طبع و نفاست آن مبذول داشته‌اند موجب مسرت و شکران است.

۱۳۳

۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵، ۲۲۸۶، ۲۲۸۷، ۲۲۸۸، ۲۲۸۹، ۲۲۹۰، ۲۲۹۱، ۲۲۹۲، ۲۲۹۳، ۲۲۹۴، ۲۲۹۵، ۲۲۹۶، ۲۲۹۷، ۲۲۹۸، ۲۲۹۹، ۲۳۰۰، ۲۳۰۱، ۲۳۰۲، ۲۳۰۳، ۲۳۰۴، ۲۳۰۵، ۲۳۰۶، ۲۳۰۷، ۲۳۰۸، ۲۳۰۹، ۲۳۱۰، ۲۳۱۱، ۲۳۱۲، ۲۳۱۳، ۲۳۱۴، ۲۳۱۵، ۲۳۱۶، ۲۳۱۷، ۲۳۱۸، ۲۳۱۹، ۲۳۲۰، ۲۳۲۱، ۲۳۲۲، ۲۳۲۳، ۲۳۲۴، ۲۳۲۵، ۲۳۲۶، ۲۳۲۷، ۲۳۲۸، ۲۳۲۹، ۲۳۳۰، ۲۳۳۱، ۲۳۳۲، ۲۳۳۳، ۲۳۳۴، ۲۳۳۵، ۲۳۳۶، ۲۳۳۷، ۲۳۳۸، ۲۳۳۹، ۲۳۴۰، ۲۳۴۱، ۲۳۴۲، ۲۳۴۳، ۲۳۴۴، ۲۳۴۵، ۲۳۴۶، ۲۳۴۷، ۲۳۴۸، ۲۳۴۹، ۲۳۵۰، ۲۳۵۱، ۲۳۵۲، ۲۳۵۳، ۲۳۵۴، ۲۳۵۵، ۲۳۵۶، ۲۳۵۷، ۲۳۵۸، ۲۳۵۹، ۲۳۶۰، ۲۳۶۱، ۲۳۶۲، ۲۳۶۳، ۲۳۶۴، ۲۳۶۵، ۲۳۶۶، ۲۳۶۷، ۲۳۶۸، ۲۳۶۹، ۲۳۷۰، ۲۳۷۱، ۲۳۷۲، ۲۳۷۳، ۲۳۷۴، ۲۳۷۵، ۲۳۷۶، ۲۳۷۷، ۲۳۷۸، ۲۳۷۹، ۲۳۸۰، ۲۳۸۱، ۲۳۸۲، ۲۳۸۳، ۲۳۸۴، ۲۳۸۵، ۲۳۸۶، ۲۳۸۷، ۲۳۸۸، ۲۳۸۹، ۲۳۹۰، ۲۳۹۱، ۲۳۹۲، ۲۳۹۳، ۲۳۹۴، ۲۳۹۵، ۲۳۹۶، ۲۳۹۷، ۲۳۹۸، ۲۳۹۹، ۲۴۰۰، ۲۴۰۱، ۲۴۰۲، ۲۴۰۳، ۲۴۰۴، ۲۴۰۵، ۲۴۰۶، ۲۴۰۷، ۲۴۰۸، ۲۴۰۹، ۲۴۱۰، ۲۴۱۱، ۲۴۱۲، ۲۴۱۳، ۲۴۱۴، ۲۴۱۵، ۲۴۱۶، ۲۴۱۷، ۲۴۱۸، ۲۴۱۹، ۲۴۲۰، ۲۴۲۱، ۲۴۲۲، ۲۴۲۳، ۲۴۲۴، ۲۴۲۵، ۲۴۲۶، ۲۴۲۷، ۲۴۲۸، ۲۴۲۹، ۲۴۳۰، ۲۴۳۱، ۲۴۳۲، ۲۴۳۳، ۲۴۳۴، ۲۴۳۵، ۲۴۳۶، ۲۴۳۷، ۲۴۳۸، ۲۴۳۹، ۲۴۴۰، ۲۴۴۱، ۲۴۴۲، ۲۴۴۳، ۲۴۴۴، ۲۴۴۵، ۲۴۴۶، ۲۴۴۷، ۲۴۴۸، ۲۴۴۹، ۲۴۵۰، ۲۴۵۱، ۲۴۵۲، ۲۴۵۳، ۲۴۵۴، ۲۴۵۵، ۲۴۵۶، ۲۴۵۷، ۲۴۵۸، ۲۴۵۹، ۲۴۶۰، ۲۴۶۱، ۲۴۶۲، ۲۴۶۳، ۲۴۶۴، ۲۴۶۵، ۲۴۶۶، ۲۴۶۷، ۲۴۶۸، ۲۴۶۹، ۲۴۷۰، ۲۴۷۱، ۲۴۷۲، ۲۴۷۳، ۲۴۷۴، ۲۴۷۵، ۲۴۷۶، ۲۴۷۷، ۲۴۷۸، ۲۴۷۹، ۲۴۸۰، ۲۴۸۱، ۲۴۸۲، ۲۴۸۳، ۲۴۸۴، ۲۴۸۵، ۲۴۸۶، ۲۴۸۷، ۲۴۸۸، ۲۴۸۹، ۲۴۹۰، ۲۴۹۱، ۲۴۹۲، ۲۴۹۳، ۲۴۹۴، ۲۴۹۵، ۲۴۹۶، ۲۴۹۷، ۲۴۹۸، ۲۴۹۹، ۲۵۰۰، ۲۵۰۱، ۲۵۰۲، ۲۵۰۳، ۲۵۰۴، ۲۵۰۵، ۲۵۰۶، ۲۵۰۷، ۲۵۰۸، ۲۵۰۹، ۲۵۱۰، ۲۵۱۱، ۲۵۱۲، ۲۵۱۳، ۲۵۱۴، ۲۵۱۵، ۲۵۱۶، ۲۵۱۷، ۲۵۱۸، ۲۵۱۹، ۲۵۲۰، ۲۵۲۱، ۲۵۲۲، ۲۵۲۳، ۲۵۲۴، ۲۵۲۵، ۲۵۲۶، ۲۵۲۷، ۲۵۲۸، ۲۵۲۹، ۲۵۳۰، ۲۵۳۱، ۲۵۳۲، ۲۵۳۳، ۲۵۳۴، ۲۵۳۵، ۲۵۳۶، ۲۵۳۷، ۲۵۳۸، ۲۵۳۹، ۲۵۴۰، ۲۵۴۱، ۲۵۴۲، ۲۵۴۳، ۲۵۴۴، ۲۵۴۵، ۲۵۴۶، ۲۵۴۷، ۲۵۴۸، ۲۵۴۹، ۲۵۵۰، ۲۵۵۱، ۲۵۵۲، ۲۵۵۳، ۲۵۵۴، ۲۵۵۵، ۲۵۵۶، ۲۵۵۷، ۲۵۵۸، ۲۵۵۹، ۲۵۶۰، ۲۵۶۱، ۲۵۶۲، ۲۵۶۳، ۲۵۶۴، ۲۵۶۵، ۲۵۶۶، ۲۵۶۷، ۲۵۶۸، ۲۵۶۹، ۲۵۷۰، ۲۵۷۱، ۲۵۷۲، ۲۵۷۳، ۲۵۷۴، ۲۵۷۵، ۲۵۷۶، ۲۵۷۷، ۲۵۷۸، ۲۵۷۹، ۲۵۸۰، ۲۵۸۱، ۲۵۸۲، ۲۵۸۳، ۲۵۸۴، ۲۵۸۵، ۲۵۸۶، ۲۵۸۷، ۲۵۸۸، ۲۵۸۹، ۲۵۹۰، ۲۵۹۱، ۲۵۹۲، ۲۵۹۳، ۲۵۹۴، ۲۵۹۵، ۲۵۹۶، ۲۵۹۷، ۲۵۹۸، ۲۵۹۹، ۲۶۰۰، ۲۶۰۱، ۲۶۰۲، ۲۶۰۳، ۲۶۰۴، ۲۶۰۵، ۲۶۰۶، ۲۶۰۷، ۲۶۰۸، ۲۶۰۹، ۲۶۱۰، ۲۶۱۱، ۲۶۱۲، ۲۶۱۳، ۲۶۱۴، ۲۶۱۵، ۲۶۱۶، ۲۶۱۷، ۲۶۱۸، ۲۶۱۹، ۲۶۲۰، ۲۶۲۱، ۲۶۲۲، ۲۶۲۳، ۲۶۲۴، ۲۶۲۵، ۲۶۲۶، ۲۶۲۷، ۲۶۲۸، ۲۶۲۹، ۲۶۳۰، ۲۶۳۱، ۲۶۳۲، ۲۶۳۳، ۲۶۳۴، ۲۶۳۵، ۲۶۳۶، ۲۶۳۷، ۲۶۳۸، ۲۶۳۹، ۲۶۴۰، ۲۶۴۱، ۲۶۴۲، ۲۶۴۳، ۲۶۴۴، ۲۶۴۵، ۲۶۴۶، ۲۶۴۷، ۲۶۴۸، ۲۶۴۹، ۲۶۵۰، ۲۶۵۱، ۲۶۵۲، ۲۶۵۳، ۲۶۵۴، ۲۶۵۵، ۲۶۵۶، ۲۶۵۷، ۲۶۵۸، ۲۶۵۹، ۲۶۶۰، ۲۶۶۱، ۲۶۶۲، ۲۶۶۳، ۲۶۶۴، ۲۶۶۵، ۲۶۶۶، ۲۶۶۷، ۲۶۶۸، ۲۶۶۹، ۲۶۷۰، ۲۶۷۱، ۲۶۷۲، ۲۶۷۳، ۲۶۷۴، ۲۶۷۵، ۲۶۷۶، ۲۶۷۷، ۲۶۷۸، ۲۶۷۹، ۲۶۸۰، ۲۶۸۱، ۲۶۸۲، ۲۶۸۳، ۲۶۸۴، ۲۶۸۵، ۲۶۸۶، ۲۶۸۷، ۲۶۸۸، ۲۶۸۹، ۲۶۹۰، ۲۶۹۱، ۲۶۹۲، ۲۶۹۳، ۲۶۹۴، ۲۶۹۵، ۲۶۹۶، ۲۶۹۷، ۲۶۹۸، ۲۶۹۹، ۲۷۰۰، ۲۷۰۱، ۲۷۰۲، ۲۷۰۳، ۲۷۰۴، ۲۷۰۵، ۲۷۰۶، ۲۷۰۷، ۲۷۰۸، ۲۷۰۹، ۲۷۱۰، ۲۷۱۱، ۲۷۱۲، ۲۷۱۳، ۲۷۱۴، ۲۷۱۵، ۲۷۱۶، ۲۷۱۷، ۲۷۱۸، ۲۷۱۹، ۲۷۲۰، ۲۷۲۱، ۲۷۲۲، ۲۷۲۳، ۲۷۲۴، ۲۷۲۵، ۲۷۲۶، ۲۷۲۷، ۲۷۲۸، ۲۷۲۹، ۲۷۳۰، ۲۷۳۱، ۲۷۳۲، ۲۷۳۳، ۲۷۳۴، ۲۷۳۵، ۲۷۳۶، ۲۷۳۷، ۲۷۳۸، ۲۷۳۹، ۲۷۴۰، ۲۷۴۱، ۲۷۴۲، ۲۷۴۳، ۲۷۴۴، ۲۷۴۵، ۲۷۴۶، ۲۷۴۷، ۲۷۴۸، ۲۷۴۹، ۲۷۵۰، ۲۷۵۱، ۲۷۵۲، ۲۷۵۳، ۲۷۵۴، ۲۷۵۵، ۲۷۵۶، ۲۷۵۷، ۲۷۵۸، ۲۷۵۹، ۲۷۶۰، ۲۷۶۱، ۲۷۶۲، ۲۷۶۳، ۲۷۶۴، ۲۷۶۵، ۲۷۶۶، ۲۷۶۷، ۲۷۶۸، ۲۷۶۹، ۲۷۷۰، ۲۷۷۱، ۲۷۷۲، ۲۷۷۳، ۲۷۷۴، ۲۷۷۵، ۲۷۷۶، ۲۷۷۷، ۲۷۷۸، ۲۷۷۹، ۲۷۸۰، ۲۷۸۱، ۲۷۸۲، ۲۷۸۳، ۲۷۸۴، ۲۷۸۵، ۲۷۸۶، ۲۷۸۷، ۲۷۸۸، ۲۷۸۹، ۲۷۹۰، ۲۷۹۱، ۲۷۹۲، ۲۷۹۳، ۲۷۹۴، ۲۷۹۵، ۲۷۹۶، ۲۷۹۷، ۲۷۹۸، ۲۷۹۹، ۲۸۰۰، ۲۸۰۱، ۲۸۰۲، ۲۸۰۳، ۲۸۰۴، ۲۸۰۵، ۲۸۰۶، ۲۸۰۷، ۲۸۰۸، ۲۸۰۹، ۲۸۱۰، ۲۸۱۱، ۲۸۱۲، ۲۸۱۳، ۲۸۱۴، ۲۸۱۵، ۲۸۱۶، ۲۸۱۷، ۲۸۱۸، ۲۸۱۹، ۲۸۲۰، ۲۸۲۱، ۲۸۲۲، ۲۸۲۳، ۲۸۲۴، ۲۸۲۵، ۲۸۲۶، ۲۸۲۷، ۲۸۲۸، ۲۸۲۹، ۲۸۳۰، ۲۸۳۱، ۲۸۳۲، ۲۸۳۳، ۲۸۳۴، ۲۸۳۵، ۲۸۳۶، ۲۸۳۷، ۲۸۳۸، ۲۸۳۹، ۲۸۴۰، ۲۸۴۱، ۲۸۴۲، ۲۸۴۳، ۲۸۴۴، ۲۸۴۵، ۲۸۴۶، ۲۸۴۷، ۲۸۴۸، ۲۸۴۹، ۲۸۵۰، ۲۸۵۱، ۲۸۵۲، ۲۸۵۳، ۲۸۵۴، ۲۸۵۵، ۲۸۵۶، ۲۸۵۷، ۲۸۵۸، ۲۸۵۹، ۲۸۶۰، ۲۸۶۱، ۲۸۶۲، ۲۸۶۳، ۲۸۶۴، ۲۸۶۵، ۲۸۶۶، ۲۸۶۷، ۲۸۶۸، ۲۸۶۹، ۲۸۷۰، ۲۸۷۱، ۲۸۷۲، ۲۸۷۳، ۲۸۷۴، ۲۸۷۵، ۲۸۷۶، ۲۸۷۷، ۲۸۷۸، ۲۸۷۹، ۲۸۸۰، ۲۸۸۱، ۲۸۸۲، ۲۸۸۳، ۲۸۸۴، ۲۸۸۵، ۲۸۸۶، ۲۸۸۷، ۲۸۸۸، ۲۸۸۹، ۲۸۹۰، ۲۸۹۱، ۲۸۹۲، ۲۸۹۳، ۲۸۹۴، ۲۸۹۵، ۲۸۹۶، ۲۸۹۷، ۲۸۹۸، ۲۸۹۹، ۲۹۰۰، ۲۹۰۱، ۲۹۰۲، ۲۹۰۳، ۲۹۰۴، ۲۹۰۵، ۲۹۰۶، ۲۹۰۷، ۲۹۰۸، ۲۹۰۹، ۲۹۱۰، ۲۹۱۱، ۲۹۱۲، ۲۹۱۳، ۲۹۱۴، ۲۹۱۵، ۲۹۱۶، ۲۹۱۷، ۲۹۱۸، ۲۹۱۹، ۲۹۲۰، ۲۹۲۱، ۲۹۲۲، ۲۹۲۳، ۲۹۲۴، ۲۹۲۵، ۲۹۲۶، ۲۹۲۷، ۲۹۲۸، ۲۹۲۹، ۲۹۳۰، ۲۹۳۱، ۲۹۳۲، ۲۹۳۳، ۲۹۳۴، ۲۹۳۵، ۲۹۳۶، ۲۹۳۷، ۲۹۳۸، ۲۹۳۹، ۲۹۴۰، ۲۹۴۱، ۲۹۴۲، ۲۹۴۳، ۲۹۴۴، ۲۹۴۵، ۲۹۴۶، ۲۹۴۷، ۲۹۴۸، ۲۹۴۹، ۲۹۵۰، ۲۹۵۱، ۲۹۵۲، ۲۹۵۳، ۲۹۵۴، ۲۹۵۵، ۲۹۵۶، ۲۹۵۷، ۲۹۵۸، ۲۹۵۹، ۲۹۶۰، ۲۹۶۱، ۲۹۶۲، ۲۹۶۳، ۲۹۶۴، ۲۹۶۵، ۲۹۶۶، ۲۹۶۷، ۲۹۶۸، ۲۹۶۹، ۲۹۷۰، ۲۹۷۱، ۲۹۷۲، ۲۹۷۳، ۲۹۷۴، ۲۹۷۵، ۲۹۷۶، ۲۹۷۷، ۲۹۷۸، ۲۹۷۹، ۲۹۸۰، ۲۹۸۱، ۲۹۸۲، ۲۹۸۳، ۲۹۸۴، ۲۹۸۵، ۲۹۸۶، ۲۹۸۷، ۲۹۸۸، ۲۹۸۹، ۲۹۹۰، ۲۹۹۱، ۲۹۹۲، ۲۹۹۳، ۲۹۹۴، ۲۹۹۵، ۲۹۹۶، ۲۹۹۷، ۲۹۹۸، ۲۹۹۹، ۳۰۰۰، ۳۰۰۱، ۳۰۰۲، ۳۰۰۳، ۳۰۰۴، ۳۰۰۵، ۳۰۰۶، ۳۰۰۷، ۳۰۰۸، ۳۰۰۹، ۳۰۱۰، ۳۰۱۱، ۳۰۱۲، ۳۰۱۳، ۳۰۱۴، ۳۰۱۵، ۳۰۱۶، ۳۰۱۷، ۳۰۱۸، ۳۰۱۹، ۳۰۲۰، ۳۰۲۱، ۳۰۲۲، ۳۰۲۳، ۳۰۲۴، ۳۰۲۵، ۳۰۲۶، ۳۰۲۷، ۳۰۲۸، ۳۰۲۹، ۳۰۳۰، ۳۰۳۱، ۳۰۳۲، ۳۰۳۳، ۳۰۳۴، ۳۰۳۵، ۳۰۳۶، ۳۰۳۷، ۳۰۳۸، ۳۰۳۹، ۳۰۴۰، ۳۰۴۱، ۳۰۴۲، ۳۰۴۳، ۳۰۴۴، ۳۰۴۵، ۳۰۴۶، ۳۰۴۷، ۳۰۴۸، ۳۰۴۹، ۳۰۵۰، ۳۰۵۱، ۳۰۵۲، ۳۰۵۳، ۳۰۵۴، ۳۰۵۵، ۳۰۵۶، ۳۰۵۷، ۳۰۵۸، ۳۰۵۹، ۳۰۶۰، ۳۰۶۱، ۳۰۶۲، ۳۰۶۳، ۳۰۶۴، ۳۰۶۵، ۳۰۶۶، ۳۰۶۷، ۳۰۶۸، ۳۰۶۹، ۳۰۷۰، ۳۰۷۱، ۳۰۷۲، ۳۰۷۳، ۳۰۷۴، ۳۰۷۵، ۳۰۷۶، ۳۰۷۷، ۳۰۷۸، ۳۰۷۹، ۳۰۸۰، ۳۰۸۱، ۳۰۸۲، ۳۰۸۳، ۳۰۸۴، ۳۰۸۵، ۳۰۸۶، ۳۰۸۷، ۳۰۸۸، ۳۰۸۹، ۳۰۹۰، ۳۰۹۱، ۳۰۹۲، ۳۰۹۳، ۳۰۹۴، ۳۰۹۵، ۳۰۹۶، ۳۰۹۷، ۳۰۹۸، ۳۰۹۹، ۳۱۰۰، ۳۱۰۱، ۳۱۰۲، ۳۱۰۳، ۳۱۰۴، ۳۱۰۵، ۳۱۰۶، ۳۱۰۷، ۳۱۰۸، ۳۱۰۹، ۳۱۱۰، ۳۱۱۱، ۳۱۱۲، ۳۱۱۳، ۳۱۱۴، ۳۱۱۵، ۳۱۱۶، ۳۱۱۷، ۳۱۱۸، ۳۱۱۹، ۳۱۲۰، ۳۱۲۱، ۳۱۲۲، ۳۱۲۳، ۳۱۲۴، ۳۱۲۵، ۳۱۲۶، ۳۱۲۷، ۳۱۲۸، ۳۱۲۹، ۳۱۳۰، ۳۱۳۱، ۳۱۳۲، ۳۱۳۳، ۳۱۳۴، ۳۱۳۵، ۳۱۳۶، ۳۱۳۷، ۳۱۳۸، ۳۱۳۹، ۳۱۴۰، ۳۱۴۱، ۳۱۴۲، ۳۱۴۳، ۳۱۴۴، ۳۱۴۵، ۳۱۴۶، ۳۱۴۷، ۳۱۴۸، ۳۱۴۹، ۳۱۵۰، ۳۱۵۱، ۳۱۵۲، ۳۱۵۳، ۳۱۵۴، ۳۱۵۵، ۳۱۵۶، ۳۱۵۷، ۳۱۵۸، ۳۱۵۹، ۳۱۶۰، ۳۱۶۱، ۳۱۶۲، ۳۱۶۳، ۳۱۶۴، ۳۱۶۵، ۳۱۶۶، ۳۱۶۷، ۳۱۶۸، ۳۱۶۹، ۳۱۷۰، ۳۱۷۱، ۳۱۷۲، ۳۱۷۳، ۳۱۷۴، ۳۱۷۵، ۳۱۷۶، ۳۱۷۷، ۳۱۷۸، ۳۱۷۹، ۳۱۸۰، ۳۱۸۱، ۳۱۸۲، ۳۱۸۳، ۳۱۸۴، ۳۱۸۵، ۳۱۸۶، ۳۱۸۷، ۳۱۸۸، ۳۱۸۹، ۳۱۹۰، ۳۱۹۱، ۳۱۹۲، ۳۱۹۳، ۳۱۹۴، ۳۱۹۵، ۳۱۹۶، ۳۱۹۷، ۳۱۹۸، ۳۱۹۹، ۳۲۰۰، ۳۲۰۱، ۳۲۰۲، ۳۲۰۳، ۳۲۰۴، ۳۲۰۵، ۳۲۰۶، ۳۲۰۷، ۳۲۰۸، ۳۲۰۹، ۳۲۱۰، ۳۲۱۱، ۳۲۱۲، ۳۲۱۳، ۳۲۱۴، ۳۲۱۵، ۳۲۱۶، ۳۲۱۷، ۳۲۱۸، ۳۲۱۹، ۳۲۲۰، ۳۲۲۱، ۳۲۲۲، ۳۲۲۳، ۳۲۲۴، ۳۲۲۵، ۳۲۲۶، ۳۲۲۷، ۳۲۲۸، ۳۲۲۹، ۳۲۳۰، ۳۲۳۱، ۳۲۳۲، ۳۲۳۳، ۳۲۳۴، ۳۲۳۵، ۳۲۳۶، ۳۲۳۷، ۳۲۳۸، ۳۲۳۹، ۳۲۴۰، ۳۲۴۱، ۳۲۴۲، ۳۲۴۳، ۳۲۴۴، ۳۲۴۵، ۳۲۴۶، ۳۲۴۷، ۳۲۴۸، ۳۲۴۹، ۳۲۵۰، ۳۲۵۱، ۳۲۵۲، ۳۲۵۳، ۳۲۵۴، ۳۲۵۵، ۳۲۵۶، ۳۲۵۷، ۳۲۵۸، ۳۲۵۹، ۳۲۶۰، ۳۲۶۱، ۳۲۶۲، ۳۲۶۳، ۳۲۶۴، ۳۲۶۵، ۳۲۶۶، ۳۲۶۷، ۳۲۶۸، ۳۲۶۹، ۳۲۷۰، ۳۲۷۱، ۳۲۷۲، ۳۲۷۳، ۳۲۷۴، ۳۲۷۵، ۳۲۷۶، ۳۲۷۷، ۳۲۷۸، ۳۲۷۹، ۳۲۸۰، ۳۲۸۱، ۳۲۸۲، ۳۲۸۳، ۳۲۸۴، ۳۲۸۵، ۳۲۸۶، ۳۲۸۷، ۳۲۸۸، ۳۲۸۹، ۳۲۹۰، ۳۲۹۱، ۳۲۹۲، ۳۲۹۳، ۳۲۹۴، ۳۲۹۵، ۳۲۹۶، ۳۲۹۷، ۳۲۹۸، ۳۲۹۹، ۳۳۰۰، ۳۳۰۱، ۳۳۰۲، ۳۳۰۳، ۳۳۰۴، ۳۳۰۵، ۳۳۰۶، ۳۳۰۷، ۳۳۰۸، ۳۳۰۹، ۳۳۱۰، ۳۳۱۱، ۳۳۱۲، ۳۳۱۳، ۳۳۱۴، ۳۳۱۵، ۳۳۱۶، ۳۳۱۷، ۳۳۱۸، ۳۳۱۹، ۳۳۲۰، ۳۳۲۱، ۳۳۲۲، ۳۳۲۳، ۳۳۲۴، ۳۳۲۵، ۳۳۲۶، ۳۳۲۷، ۳۳۲۸، ۳۳۲۹، ۳۳۳۰، ۳۳۳۱، ۳۳۳۲، ۳۳۳۳، ۳۳۳۴، ۳۳۳۵، ۳۳۳۶، ۳۳۳۷، ۳۳۳۸، ۳۳۳۹، ۳۳۴۰، ۳۳۴۱، ۳۳۴۲، ۳۳۴۳، ۳۳۴۴، ۳۳۴۵، ۳۳۴۶، ۳۳۴۷، ۳۳۴۸، ۳۳۴۹، ۳۳۵۰، ۳۳۵۱، ۳۳۵۲، ۳۳۵۳، ۳۳۵۴، ۳۳۵۵، ۳۳۵۶، ۳۳۵۷، ۳۳۵۸، ۳۳۵۹، ۳۳۶۰، ۳۳۶۱، ۳۳۶۲، ۳۳۶۳، ۳۳۶۴، ۳۳۶